

EMBER, ÁLLAT – KENTAUR

E rovat adta keretek között ezúttal két könyvről igyekszem számot adni Önöknek. Mindkettőt Csányi Vilmos, a kiváló etológus írta. Mindkettő az ember és állat kapcsolatáról szól. Az egyik, hogy úgy mondjam, komoly, tudományos munka, a másik... Hm. De erről majd később.

Kezdjük *Az emberi természet* című kiadvánnyal, amely egy újkeletű tudománnyal ismertet meg bennünket. A humán-etológia csírái először Konrad Lorenz írásaiban jelentek meg, s meglehetősen nagy vitákat váltottak ki. Lorenz ugyanis az embert nem valami különleges lényként, hanem az állatvilág részeként kezeli. Azt állítja, hogy viselkedésének alapvető vonásai alig különböznek az emberszabású majmokétól. Amikor pedig az agresszió magyarázatát keresi, úgy véli, kisebb hibát követünk el, ha azt gondoljuk, hogy az ember, mint minden állat, természeténél fogva agresszív, és igyekszünk ennek a természetét megérteni, az agressziót kontrollálni, mintha azt mondjuk, hogy nincs is agresszió, ez csak valami ördögi találmány, és ennek megfelelően cselekszünk. A Lorenzzel szembeni fenntartások nyilván ugyanarról az „ideológiai töről” fakadnak, mint Darwin esetében: a vallásos világnézetbe nehezen illeszthető bele az ember állati eredete.

Az emberi lét alapkérdéseit feszegető tudomány, a humán-etológia területére kalauzol bennünket Csányi Vilmos kiváló kismonográfiája, amely a múlt évben jelent meg a Vince Kiadónál. A kötet jól illeszkedik a kiadó „tudomány – egyetem” sorozatához, amelyben „hasznos ismereteket találhat az érettségire, egyetemi felvételre készülő középiskolás diák, de az egyetemi hallgató is”. A szerzőtől szerencsére távol áll mindenfajta szakmai nagyképűség, tudományos fontoskodás. (Egyébként meggyőződésem, hogy – műveljen bár művészetet vagy tudományt – csak a dilettánsnak van szüksége önigazoló, magamutogató „bravúrokra”, körmönfont, kicsavart kifejezésekkel telítődött stílusra.) Csányi világosan, közérthetően ír; Dóka Antal illusztrációi pedig nagyon szellemesek.

„Az etológia, így a humán-etológia is, a fajtaspecifikus, öröklött viselkedésformák vizsgálatát tartja legfontosabb feladatának” – írja a szerző és ezzel a megállapítással szembe száll azokkal a vélekedésekkel, amelyek – elsősorban megint csak ideológiai okokból – tagadják az öröklött magatartásformákat, mondván, ezek az emberi szabadságot korlátoznák. Csányi tényként veszi sorra, s mutatja be őket. Először az újszülött „öröklött mozgásmintázatát” elemzi; ezek a reflexek (szopás, kapaszkodás, hangulat jelző gögicselés) már közvetlenül a születés után működnek, tehát szó sem lehet tanult viselkedésről. Már az újszülött baba képes bizonyos imitációra: utánozza a felnőtt arcjátékát, ajakkerekítését, nyelvöltését, stb.

Sokáig azt gondolták, hogy a mosoly a kultúra hatására alakult ki. Ám az 1970-es években egy sor vizsgálat megcáfolta ezt a feltételezést: „A vakon és siketesen született gyermekek örök csöndben és sötétségben nőnek fel, az imitációhoz semmiféle információjuk nincsen, mégis éppen úgy megjelennek náluk a mosoly és a nevetés mintázatai, mint az egészséges gyermekeken.” De nehogy azt higgyük, hogy a mosoly és a nevetés képessége kizárólag az emberre jellemző tulajdonság: valamennyi főemlősnél megtalálható. Csányi szellemes példákkal illusztrálja mosoly és nevetés különbözőségének motívumait: „Egy köztisztelőben álló ember, például az államel-

nök, megjelenésekor helyénvaló, ha rámosolygunk, de a nevetés nem odaillő. A mosoly mögött mindig valamiféle rejtett félelem húzódik meg. A nevetés különböző fokozatai pedig felszabadult, játékos agresszióval, esetleg valódi agresszióval kapcsolatosak.” Hasonlóan tanulságos a csók filogeneze is: a mozdulat „valószínűleg a csimpánzoknál, az orangutánoknál és az embernél is megtalálható »csócsáló etetésre« vezethető vissza. Az anya először jól megrágja az ételt, és azután azt közvetlenül a kölyök vagy a gyermek szájába juttatja.”

Áttekintve az „emberszabású viselkedés” történetét, a főemlősök csoportszerkezetétől a csimpánzkultúrákon és az emberi agresszióig, Freud szavai jutnak eszembe, aki már a 20. század katalizmái előtt világosan megfogalmazta figyelmeztetését: „a gyermekben nincs még nyoma annak a gögnek, amely a felnőtt embert arra indítja, hogy saját természetét *éles határvonallal* válassza el minden állatiaságtól. Az állattal aggályoskodás nélkül teljes egyenrangúságot vall; szükségleteit tartózkodás nélkül beismerve jóval közelebbi rokonságot érez az állattal, mint a neki valószínűleg titokzatos felnőttekkel.” Ma már világosan látható, hogy amikor az ember – fejlődésnek nevezett tévelygései során – erőszakosan elszakította magát az állattól, később a természettől, s önmaga állatiaságtól; végzetesen elvesztette egyensúlyát, s határtalan gögijében, fensőbbrendűsége hamis tudatával sodródott a katasztrófa felé.

*

Ember és állat a mítoszok kódébe vesző, s egyáltalán nem zavartalan kapcsolatának ellentmondásait boncolgatja Csányi Vilmos másik könyve is, amelynek alkotótársa Makovecz Benjamin grafikusművész. Csakhogy *A kentaurok természetrajza* egészen másfajta forrásvidékről táplálkozik, mint azt egy tudományos műtől elvárhatnánk. Mianderegetre bocsássuk előre: zavarbaejtő munka.

Őn, kedves olvasó, eddig nyilván – velem együtt – azt hitte, hogy kentaurok csak a mítoszokban léteznek. Legalább is így tudósítottak erről a mitológiai szakmunkák. (R. Graves és Kerényi Károly görög mitológiai monográfiái, lexikonok stb.) *A kentaurok* felsőteste ember, alsóteste ló. Thesszália hegyes-erdős vidékein éltek, nyers hússal (!) táplálkoztak. Voltak közöttük nők is, de a *kentaurosok* férfiak gyakran közönséges asszonyokkal is erőszakoskodtak (!). Peirithosz, a lapithák királya – eléggé meggondolatlanul – meghívta őket a lakodalmára. Minthogy azonban a kentaurosok nem szokták meg a bort, hamarosan lerészegedtek, s egyikük, Eurütosz, el akarta rabolni a menyasszonyt, Hippodemeiát. Általános és súlyos kimenetelű verekedés tört ki, amelyben végül a lapithák győztek, a kentaurosok pedig elhagyták Thesszáliát.

Hát nem! *A kentaurok természetrajzának* „első javított és bővített kiadásából” most megtudhatjuk, hogy semmi sem úgy volt (van), ahogy ezt eddig gondoltuk. Kentaurok márpedig voltak (és vannak). Sőt, az M 3-as autószeráda építéskor nemrégiben talált kentaurok-leletek azt bizonyítják, hogy a *homóhippus* egyes egyedei Pannóniába is eljutottak. (Nyilván a dús legelő, jobban mondva: a kövér húsok miatt.) Hát nem, ez sem így van! Vegyük tudomásul, hogy a kentaurok békés élőlények, semmi erőszakoskodás, vagy nyereg alatt puhított hús-evés. Egyetlen táplálékuk a *fűnán* vagy *lófüge*. Ez az eper-

félék családjába tartozó növény 3–3,5 méter magasra is megnő. Gyümölcse nagyon finom, íze leginkább a jól fűszerezett parasztkolbászra emlékeztet. A hím kentaurok főként a kék színbe játszó lófüget keresik, mert annak magas a szexuális hormontartalma. „Az ilyen gyümölcs neve: *v'agra* – kentaurok kiejtés szerint.”

A kentaurok között a fizikai agresszió úgyszólván ismeretlen fogalom. Igen gyakori viszont a nevetéssel, „lószerű röhögéssel” tarkított *verbális agresszió*. Ennek célpontja azonban sohasem a személyiség, hanem mindig annak egy-egy elképzelése, terve, eszméje. Rendkívül fejlett a humorérzékük, szövegekben szinte utólérhetetlenek. (Különösen kedvelik a „favicceket”, ezt „patahumorként” emlegetik.) „Szaporodási viselkedés mintázataik” szigorúan nemhez kötöttek. A párosodás a lófüge rövid, mindössze egy hétig tartó úgynevezett *kék periódusában* történik (vö. a fiatal Picasso energikus „kék korszakával”). A kentaurok sok tekintetben teljesen olyanok, mint az állatok. „Gyermekeiket mindenféle nemesebb nevelői megfontolások nélkül szeretik, csak azért, mert vannak, és olyanok, amilyenek. Jobbtásuk, erkölcsi előmenetelük érdekében nem pofozzák, nem térdeltetik kukoricára, és tüzes kályha tetéjére sem helyezik őket. Ezt a furcsa, emberi szempontból nézve kulturálatlan, állati vonzalmat mi sem jellemzi jobban, hogy még nem fordult elő, hogy egy fiatal kentaurok anyja nehéz társadalmi helyzetére hivatkozva a kukába dobta volna éppen megszületett gyermekét.”

Csányi Vilmos egy interjúban arról beszélt, hogy a könyv írásakor főként az izgatta, „miként lehet elképzelni egy technológia és technika nélküli, intelligens, értelmes kultúrát, amelyik nem használ tárgyakat, mégis mindenféle magasrendű gondolatra, tudományra, ideára képes.” Milyen is hát ez a kentaurok társadalmáról alkotott tudományos, szatirikus „elmealkonstruktó”?

A kentaurok-kultúra egyik fontos (ha nem a legfontosabb), pontosan szabályozott eljárás-gyűjteménye arról rendelkezik, miként nevelődjék a fiatal generáció. Minden serdülő kentaurok csatlakozik egy felnőtt nevelőhöz, akivel „szoros érzelmi és erotikus viszonyt” alakít ki. A nevelők tanítják meg mindazt, ami az egész faj kultúrájában közös, s amit mindenkinek el kell sajátítania. A legfőbb kentaurok-etika kimondja, hogy a környezetet semmilyen körülmények között nem szabad megváltoztatni, hiszen „ezen oktan manipulációk Isten akaratának mondanának ellent”, ami viszont egyáltalán nem kívánatos. Harminc éves koruk után a tanulók újabb nevelőket választanak, akikkel gyakran életük végéig együtt maradnak, bár a tanuló-tanár párkapcsolat az évtizedek alatt megkophat, a tanító magára marad, a tanítvány pedig maga is tanító lesz, és fiatal tanítványával alakítja ki újabb szoros érzelmi és erotikus párkapcsolatát.

A kentaurok általában egészségesek, legfőbb ellenségük a szemtelenségéről és agresszivitásáról elhíresült *homo sapiens turistensis*. Ők terjesztik a kentauroinfluenzát, ami egyébként könnyen gyógyítható. Érdekes, hogy a kentaurok az orvoslás tárgykörébe sorolják az álomfejtést is: a főként fiatal álmosasszonyok a pácienseikkel együtt rágcálnak bizonyos pszichikus növényeket, majd páciens és álomfejtő egymást átölelve álomba merül. Ébredés után együtt értelmezik az átélt álmokat, ami – legalább is a kentaurok szerint – rendkívül gyógyító erejű.

Az időről szintén különös fogalmaik vannak. Szerintük az abszolút időnek semmi értelme, hiszen minden élőlény saját

külön idővel rendelkezik. Így „sajátideje” van a lófüge-nek, a csirázástól a termésig, s a kentaurnak a fogantatástól a halálig. Valószínű, hogy ezen filozófiai nézetekből következik a kentaurok különös, az emberektől olyannyira eltérő halálélfogása is. Képzeliük el, hogy a kentaurok tagadnak mindenféle tárgyi kultuszt. Így azt is rendkívül lealacsonyítónak tartanak, ha pl. különböző speciális eljárással az élőknél kellene eltüntetniük a halott testét. (Hogy az emberek között dívó sfiremlékek kultuszáról most ne is beszéljünk.) Ezért az öreg kentaurok, amikor úgy érzi, hogy lejárt a „sajátideje”, elvonul egy lakatlan helyre, ahol is némi magányos meditálás után csendesen kimúlik. Az egész halálból nem csinálnak túlságosan nagy ügyet, meseik, legendáik sem vesztegetnek sok szót erre. „Elmegy, ha kitelt az ideje” – mondja a kentaurok nyelv az elmúlástól.

A kentaurok vallásos tevékenysége sem túl gazdag. Ebből a tárgykörből csupán teremtslegendájukat ismerjük. Kezdetben volt Úrkenta, aki időtlen idők óta a végtelen térben lebegett és gondolkozott. Később saját képére eleven lényeket formált, csak egészen kicsiket, hogy jól elférjenek a gömbön, amit Földnek nevezett. Elő is írta számukra: „Szeressétek a természetet és egymást, de ne szaporodjatok el nagyon!” A kentaurok azonban elhanyagolták a közös énekeket, a síp- és pata-dob-muzsikát, a magasabb matematikai elméletek mesélését, a filozófiát, de még az elmetopológiát is. Nem új elmealkonstruktókat, szép, új szavakat, hanem folyton gyerekeket csináltak, és felső végtagjaikkal mindenféle haszontalan tárgyakat készítettek: baltát, lándzsát, nyilat, késeket, és ezekkel azután a Földön velük élő más lényeket piszkálták. Még tüzet is gyűjtöttek. Mire Úrkenta rettenetesen feldühödött és mondá: „Tárgyakat pedig a szent síp kivételével többé ne készítsetek, mert letöröm a hülye kezeteiket!” Úrkenta azután eltávozott, és ma már csak a Centaurus csillagképben látni egyre távolodó körvonalait.

„Az egyetlen, hiteles kultúranthropológiai beszámoló kétségtelenül a híres angol utazóé, Jonathan Swifté – állapítja meg a szerző könyve utolsó fejezetében. – Swift etológiai leírásából világos, hogy magasan fejlett szociális fajról van szó.” *Barátság és jóakarát: ez a két fő erény a Hauhnhm-ek között, s ez a jóakarát, ez a barátság nem bizonyos, meghatározott személyekre, hanem az egész fajra vonatkozik... Észrevettem, hogy gazdám ugyanazzal a gyöngéd hajlammal kedveli szomszédja gyermekét, mint a saját magát.*

Szerzőnk megtalálni véli Swift mindezideig publikálatlan, a „viktoriánus erkölcsöket mélyen sértő” kéziratát is. Közléte-szi, s melynek közlésével úgy véli, ő is osztozhat nagy elődje aggodalmában: *Komolyan megkértem, hallgassa el az emberek előtt, amit Hauhnhm-ek országáról beszéltem, mert egy ilyen történetből, ha csak egy szó is kiszivárog, megrohannak az emberek, sőt valószínűleg be is csuknak, és az inkvizíció máglyára vet.* (J. Swift: Gulliver utazásai, ford.: Karinthy Frigyes.)

Ez hát ennek a „szatirikus elmealkonstruktóknak” az igazi forrásvidéke: Swift és Karinthy. Mindenesetre roppantul szórakoztató, amikor egy „komoly” tudós ilyen ellenállhatatlan humorral ír rólunk: emberekről, állatokról, kentaurokról. Amikor a megfontolt, tekintélyes természetkutató nem szégyell bohócsapkát öltetni, hogy bekukkantson az emberi és állati természet rejtettebb zugaiba is, ahová a tudomány hagyományos eszközeivel már nem ér el, s ahonnan ez idáig csak írók, művészek hoztak hírt néhanap.

Csányi Vilmos: Az emberi természet. Bp., Vince Kiadó, 1999.

Csányi Vilmos-Makovecz Benjamin: A kentaurok természetrajza. Bp., Helikon Kiadó, 2000.